

УДК 316.7:[001.891:323.22](477)"2013/2014"

Культура пам'яті: феномен Революції гідності в сучасній науковій рефлексії

Тетяна ГУМЕНЮК

д-р філос. н., проф.,
професор кафедри івент-
менеджменту та індустрії дозвілля
Київський національний
університет культури і мистецтв
вул. Є. Коновальця, 36, 01133,
Київ, Україна
t_gumenyuk@ukr.net
ORCID 0000-0001-9210-6424
© Гуменюк Т., 2023

Розглянуто колективний досвід Майдану кінця 2013 — початку 2014 років, а також породжені цими подіями культурні, соціально-психологічні зміни в суспільстві. Вони сприймаються невіддільно від процесів глобального масштабу, що відбуваються протягом останніх трьох десятиліть, актуалізуючи культурну пам'ять людства. Досвід Майдану вписується в контекст посткомуністичної травми, «trauma studies», що для більшості дослідників взагалі становить парадигмальну характеристику культури кінця XX — початку XXI століть. Теоретичне осмислення минулих і теперішніх трагічних подій, культурних травм постійно привертає увагу соціуму до них, адже відсутність чи недостатність відповідної аналітики надає їм хронічного характеру, транслюючи пам'ять про них наступним поколінням. Наголошено, що для долання колективних та індивідуальних травм, їх негативних наслідків необхідні специфічні технології впливу на суспільну й індивідуальну свідомість. Тривалий вплив національної травми на індивіда і на колективну свідомість викликає відчуття страху не лише в окремої особистості, яка усвідомлює своє життя як «до» і «після» трагічних подій. Майдан об'єднав усе суспільство навколо ідеї утвердження власної ідентичності або усвідомлення нової. Сучасне українське мистецтво зосереджене на відтворенні соціокультурної рефлексії, на осмисленні «свого» і «чужого», центру й периферії, головного та другорядного, індивідуального й соціального, моно- й полікультурного, автентичного й глобалізованого в нинішньому світі. Саме ці моменти характеризують стан культури третього тисячоліття — входження у світ нових моральних і технологічних викликів. Отже, співвіднесення досвіду українського народу зі світовими історичними та культурними процесами універсалізує його як такий, що має суттєве значення для того, щоб бути почутим у світі.

Ключові слова: Євромайдан, Революція гідності, «trauma studies», культура пам'ять людства.

CULTURE OF MEMORY: THE REVOLUTION OF DIGNITY PHENOMENON IN CONTEMPORARY SCIENTIFIC REFLECTION

Tetiana Humeniuk

DSc in Philosophy, Professor,
Professor of the Department of Event Management and Leisure Industry
Kyiv National University of Culture and Arts,
36, Ye. Konovaltsia St., 01133, Kyiv, Ukraine
t_gumenyuk@ukr.net
ORCID 0000-0001-9210-6424

The article examines the collective experience of the Maidan of late 2013 – early 2014, as well as the cultural, social, and psychological changes in society caused by these events. They are perceived as inseparable from the global processes that have been taking place over the past three decades, updating humanity's cultural memory. The experience of Maidan fits into the context of post-communist trauma, 'trauma studies' which for most researchers generally constitutes a paradigmatic characteristic of the culture of the late twentieth and early twenty-first centuries. The theoretical understanding of past and present tragic events and cultural traumas constantly draws the society attention to them because the absence or insufficiency of relevant analysis makes them chronic, transmitting the memory of them to future generations. It is emphasised that to overcome collective and individual traumas and their negative consequences, specific technologies of influence on public and individual consciousness are needed. The long-term impact of the national trauma on the individual and on the collective consciousness causes a sense of fear not only in an individual who is aware of life as "before" and "after" the tragic events. The Maidan united the entire society around the idea of asserting one's own identity or realizing a new one. Modern Ukrainian art is focused on the reproduction of socio-cultural reflection, on understanding "own" and "other", center and periphery, main and secondary, individual and social, mono- and multicultural, authentic and globalized in today's world. It is these moments that characterize the state of culture of the third millennium – the entry into the world of new moral and technological challenges. Therefore, the correlation of the experience of the Ukrainian people with world historical and cultural processes universalizes it as something that is of essential importance for mutual understanding in the world, which is possible only under the condition of the ability and willingness to listen and hear the other.

Keywords: Euromaidan, Revolution of Dignity, "trauma studies", cultural memory of humanity.

Постановка проблеми

Актуальність теми, обраної для розгляду, зумовлена тим, що вона присвячена подіям, які відкрили нову сторінку в історії нашої країни. Українська революція кінця 2013 — початку 2014 років, яку називаємо Євромайданом, Революцією гідності, дала потужний поштовх оновленню української нації, формуванню її нової ідентичності. Готовність боротися за гідне європейське майбутнє спричинило те, що Україна, як зазначив Юрій Шуліпа, директор Міжнародної спілки «Інститут національної політики», перебуває сьогодні на передовій у війні путінського режиму проти всього цивілізованого світу. Промовистою є й дата повномасштабного воєнного вторгнення росії в Україну — 24 лютого 2022 року, адже в ці зимові дні 2014 року завершилася Революція, остаточно визначивши антипутінський, антитоталітарний, євроінтеграційний шлях розвитку незалежної держави.

Ці події сприймаються в контексті процесів глобального масштабу, що відбуваються протягом останніх трьох десятиліть, актуалізуючи *культурну пам'ять людства*. Урізноманітнюються й збагачуються форми пам'яті національних меншин, деколонізованих націй і народів, для яких повернення історичного минулого чи надання йому істинного смислу становить необхідну умову, щоб утвердити свою ідентичність. Прискорення суспільного розвитку руйнує цілісність історичного часу, ту логічно вибудовану пряму, яка поєднує минуле із сучасним і майбутнім. Історична дезавуваність таких моделей уявлень, як реставрація, прогрес і революція, призвела до неможливості передбачати майбутнє, гіпертрофувала роль пам'яті, щоб здолати ізолюваність від минулого.

Аналіз наукових досліджень і публікацій

Проблема культурної пам'яті, залучення традицій у сучасний суспільний контекст привертає увагу багатьох істориків, філософів, соціологів, зокрема історика П'єра Нора (Nora, 2002), соціолога Джеффри Олика (Olick, 2012), письменника й філософа Артура Ніла (Neal, 2005), літературознавиці Тамари Гундорової (2013) та ін.

Так, французький історик П'єр Нора (Nora, 2002) вважає, що по-справжньому глобальний, всесвітній характер процесу «розквіту пам'яті» зумовлений «демократизацією» історії, потужними соціальними рухами вивільнення й емансипації народів, етносів, груп, навіть окремих особистостей у сучасному світі. У своєму дослідженні «Теперішнє, нація, пам'ять» він визначає три головні

концепції сучасності: у третьому тисячолітті глобально змінюється ставлення до майбутнього та минулого, а почуття історичної неперервності змінюється на сприйняття себе кожною нацією саме завдяки пам'яті (Nora, 2002). Тому основними об'єктами сучасних досліджень, на його думку, є *теперішнє, нація і пам'ять*, а це змушує зосередитися на тих точкових поштовхах, які спричинили розвиток історії в новому тисячолітті. Так, неможливість передбачити майбутнє спонукала збирати всі свідчення минулого («фетишизм пам'яті»), відвойовувати минуле як необхідний складник потужного руху звільнення й емансипації народів, етносів, груп, навіть окремих особистостей. Саме тому пам'ять має демократичний, протестний характер і відіграє ключову роль у процесі всесвітньої деколонізації — пам'ять колишніх колоній; внутрішньої деколонізації — пам'ять соціальних, релігійних та інших меншин, а також ідеологічної деколонізації — пам'ять спільнот, які звільнилися від тоталітарних режимів, що надзвичайно важливо для нашої національної історії.

Дослідники стверджують, що сучасні суспільства мають потребу у відновленні, «винайденні» традицій і в «під'єднанні» їх до спільного простору минулого й теперішнього, щоб зафіксувати принаймні частину хаотичного соціального життя. Так, Джеффрі Олік наголошує, що сучасні медіатехнології створюють умови, за яких різні верстви суспільства, різні народи мають можливість сприймати історичний досвід як одночасний, співпереживати його, завдяки чому виробляється особливий тип соціальної пам'яті, так звана «автобіографічна пам'ять» (Olick, 2012, p. 55).

Необхідне глибоке історичне та феноменологічне осмислення трагічного, травматичного досвіду минулого, інакше воно стає «важким тягарем» на плечах сьогодення, вимагаючи уваги, визнання й відповідальності за нього. Так, минуле/пам'ять, дослідницьке поле *memory studies* межує з *trauma studies*, вимагаючи відповідей на реальні події та виклики цивілізації заради постійного відновлення тих «червоних ліній», що руйнуються все новими й новими виявами жорстокої агресії та насильства в сучасному світі. Цей світ переживає рефлексію свого минулого, щоб знову викликати до життя ті важливі смисли, які криються в культурній пам'яті людства.

Завдання статті — розглянути колективний досвід Майдану кінця 2013 — початку 2014 років, а також породжені ним культурні, соціально-психологічні зміни в суспільстві.

Виклад основного матеріалу

Глобальні трансформації в сучасному світі так чи так кореспондують з процесами, що відбуваються на пострадянському просторі, у межах якого сформувався унікальний тип культури, який дослідники визначають як продукт травми, завданої тривалою внутрішньою колонізацією ментальності народів. Зокрема, протягом ХХ–ХХІ століть Україні довелося пережити багато трагічних подій, які й сформували її травмувальний досвід: революції та війни, колективізація та голодомор, катастрофа на ЧАЕС, а з 2014 року — агресія росії проти України, що 24 лютого 2022 року переросла в повномасштабну війну.

Минули й теперішні трагічні події, культурні травми постійно привертають увагу соціуму, адже відсутність чи недостатність відповідної аналітики надає їм хронічного характеру, транслюючи пам'ять про них наступним поколінням. Для долання колективних та індивідуальних травм, їх негативних наслідків необхідні специфічні технології впливу на суспільну й індивідуальну свідомість. Так, Т. Гундорова (2013) наголошує на тому, що слід проговорювати й «пропрацьовувати» трагічний досвід української історії та культури в художній практиці, мистецтві загалом, в усіх його формах і проявах.

Зважаючи на це, проблема, порушена в нашому дослідженні, видається актуальною щонайменше у двох аспектах: по-перше, це можливість окреслити коло досліджень «trauma studies»; по-друге, розглянуті події під час Майдану кінця 2013 — початку 2014 років, які межують з початком воєнного вторгнення агресора в Україну, становлять для українського суспільства найважчі випробування за всі роки незалежності. Необхідно розкрити їхню сутність і зумовлені ними соціально-психологічні трансформації, щоб виробити стратегії роботи з таким досвідом, успішно долати його негативні наслідки.

Аналіз подій, які спричинили колективну травму, дає змогу виробити засоби, щоб вербалізувати чи візуалізувати її, а отже, переборювати впливи і наслідки пережитого на особистість, суспільство загалом. Перш ніж звернутися до колективного досвіду Майдану, або Революції гідності, розглянемо міждисциплінарний концепт травми, залучаючи інструментарій мульти- й міждисциплінарних текстів «trauma studies» (Leys, 2000), щоб розкрити сутність різних типів нарративу про колективний травмувальний досвід українського суспільства. На думку дослідників, концепт

«травматичності» становить парадигмальну характеристику історії та культури не тільки ХХ століття, а й перших десятиліть ХХІ. У цьому переконують і дослідження 70-х років ХХ століття щодо посттравматичного стресового розладу. Автори виявляли та порівнювали зв'язки між психологічними реакціями тих, хто вижив після нацистських тортур і бомбардування Хіросіми, пережив Голокост чи наслідки рабства й сегрегації серед представників афро-американської ідентичності, хто пройшов В'єтнамську війну. Так постала нова для нашого часу категорія «the survivor» («той, хто вижив»), проте надзвичайно поширена та значуща.

Дослідники концепту травми в контексті сучасної культури характеризують війни, соціальні й екологічні катастрофи як раптовий і абсолютний зсув у звичному житті людини, суспільства, як немислиме зіткнення зі смертю і намагаються поширити внутрішні страждання потерпілих на весь зовнішній світ. Ідеться передусім про деструктивний для всього світу потенціал цих катаклізмів, про те, що ми всі належимо до тих, хто вцілів після Хіросіми, після Голокосту, після колоніалізму, після тоталітаризму, а нині вже й після Чорнобиля та Майдану, після масованих бомбардувань, що стали індивідуальними й національними травмами.

Варто зазначити, що такі трагічні події стають «поворотним моментом» у долях людей, суспільств. Як наголошує Артур Ніл («Національна травма і колективна пам'ять: головні події в американському столітті»), головним чинником перетворення події на національну травму є її відхилення від «норми», що викликає докорінні зміни в суспільстві, які «торкаються всіх основних підгруп населення» (Neal, 2005, р. 10). До того ж криза, здатна завдати національної травми, може бути як конкретним агресивним актом, так і хронічною, історично тривалою. Цей аспект безпосередньо стосується ситуації, яка склалася в Україні.

Зважаючи на взаємозв'язок усіх процесів у культурі, потребують розгляду відносини між Україною й іншими державами. Українське суспільство після трагічних подій кінця ХХ — початку ХХІ століть переходить (транзит (від лат. прийменник *trans* — «крізь», «через»; дієслово *trans + ire* — «проходити»)) у новий стан буття культури. Процес тривалий, супроводжується подіями, трагічними не тільки для окремої особистості. Відомо, що комунікативні патерни, властиві індивідуальній травмі, мають свою специфіку. Зокрема, окремі люди стримані щодо поширення негативної інформації, тоді як розголос про події національного масштабу

швидко провокує масові переживання, викликаючи ефект взаємного «тяжіння»: люди об'єднуються, щоб спільно протистояти випробуванням. Цікаво, що індивідуальні реакції на них, як правило, різні, навіть протилежні, а «колективні відповіді переважно стандартизуються у процесі розробки міфів і легенд, які окреслюють моральні межі суспільства» (Neal, 2005, р. 20). Так відбувається реформування суспільства як моральної спільноти («moral community»), створюються сакральні символи, здатні формувати національну ідентичність.

Досвід Майдану варто вважати колективним. Зважаючи на масовість подій, у яких взяли участь активісти з усіх областей України, правомірно говорити про них як про національну травму, хоча необхідно зважати й на специфічність її переживання різними колективами та групами. Передусім варто відзначити надзвичайну кількість протестних акцій і подій, викликаних відмовою керівництва країни підписати Асоціацію з Європейським Союзом, побиття студентів 30 листопада, численні спроби «зачистити» Майдан, розстріл протестувальників, викриття корумпованих чиновників і, зрештою, окупацію Кримського півострова та частини східних областей, початок війни, економічну кризу, девальвацію гривні тощо. Усе це само собою вже мало надзвичайно травматичний характер, адже йдеться про радикальне втручання в суспільно-політичне життя значної кількості населення. Ці події торкнулися кожного — від надзвичайно активних до відверто байдужих. Колективна травма призводить до розколу, зміщення, дезорганізації, порушення звичного стану, ритму, способу життя, вона має загальний вплив.

Події під час Майдану виявили одну з важливих проблем сучасного українського суспільства — відсутність об'єднувального міфу, здатного спрямовувати нинішні суперечливі, часом трагічні трансресивні процеси в суспільстві. Відомо, що наші сучасники в різних регіонах, соціальних групах досить довільно інтерпретують події Другої світової війни, радянське минуле, прагнення європейської ітерації, що певною мірою відбиває суперечливість української ментальності, яка перебуває під тиском негативних процесів. Водночас ідеться і про здатність громадськості долати конфлікт ідеалів. Тільки неупереджено аналізуючи ці події, можна створювати сучасні ефективні форми суспільного життя.

Актуальність ідей Майдану свідчить сьогодні про об'єднання всього суспільства навколо ідеї утвердження власної ідентичності

або ж появи, усвідомлення нової. Що ж до її характеру, то такі поняття як «росіянин», «українець», «європеець» були для активістів Майдану, а нині й для всього українського народу елементами загальної, колективної ідентичності. Так само й ідеї націоналізму й патріотизму, які об'єднували учасників Майдану, а сьогодні — весь народ України, виражають не політичну ідеологію, а колективну ідентичність.

Завдяки Майдану Україна постала унікальним соціальним простором, який потребує визнання в культурі третього тисячоліття. За словами А. Ніла, «травма часто вивільняє соціальну систему: підважуючи старий порядок, вона виявляє нові можливості й інновації, коли сам факт появи підривної події може свідчити про неефективність соціальної системи» (Neal, 2005, р. 18). Відтворення цієї трагедії, переживання і переосмислення подій Майдану справляє дивовижне враження — сьогодні Україну сприймають у світі як самобутній культурний простір, у якому зосереджено колективний досвід, важливий для всього людства як застереження та попередження.

Події Майдану й нинішні трагічні події не тільки впливають на українську культуру, а й викликають онтологічне потрясіння: формується нова екологія культури, яка містить пам'ять про колективну травму людства, що триває й після «доторку смерті».

Пам'ятаючи, що будь-яка аналогія умовна, усе ж звернемося до історії собору Нотр-Дам-де-Парі. Відомо, що 1831 року Віктор Гюго написав однойменний роман, щоб привернути увагу громадськості до цього національного символу. Собор зазнав руйнувань під час Великої французької революції і міг бути втраченим. Письменник у передмові до видання наголошував, що цим романом він мав на меті спонукати громадськість до відбудови собору. Після пожежі в соборі у квітні 2019 року таку місію взяли на себе, окрім ЗМІ й інтернету, діячі культури, мистецтва Франції та світу. Так само подіям Майдану присвячено книгу «Euromaidan — History in The Making», мета якої привернути увагу світової спільноти до сучасної української історії. Це двомовне документальне видання містить дослідження феномена Євромайдану відомих українських вчених — історика Ярослава Грицька і філософа Тараса Лютого, а також понад 200 фотографій, які ілюструють події, що відбувалися протягом 21 листопада 2013 — 22 лютого 2014 року. На запитання інтерв'юера, чому автори вдаються до визначення «євромайдан», Т. Лютий сказав:

Тільки-но почалися перші дні Майдану, я помітив, що європейські гасла дуже надихали багатьох людей, особливо молодь. Але справа в тому, що в українській свідомості за тривалий час укорінилося дещо фантастичне <...> бачення Європи. <...> Щоб уникнути подібних речей, потрібно постійно осмислювати досвід Європи, а разом її ставлення до нас. Чи готова Європа прийняти нас? З чим ми йдемо туди? Уявлення про себе як про європейців у нас уже сформувалось, але має бути осмислене прийняття Європи, без поспішно сформованих міфологем. Пізніше я дійшов такої думки: ми почали Євромайдан з пошуків Європи, а врешті-решт знайшли Україну! І зараз обираємо Європу, починаючи розуміти, хто ми такі. Але це тривалий процес і наслідки Євромайдану ми ще продовжуємо переживати. (Дорош, 2014)

Ця книга ще раз наголошує на проблемі «повернення пам'яті», її автори й упорядники свідомі того, що постраждали не просто пам'ятають минуле, а й сьогодні живуть ним, тому пам'ять завжди актуалізована в теперішньому часі. Ідеться про те, що травмовані самі перетворюються на симптом історії, якою вони не в змозі цілковито оволодіти (Caruth, 1995, p. 5). Долання травми невіддільне від доступу до свого історичного досвіду. Тому немає єдиного підходу до слухання (listening), услуховування в пережите та в історії про нього. Їх винятковість вимагає найрізноманітніших рефлексій у психоаналітиці й психолінгвістиці, як і в мистецтві загалом. Комплексне осмислення травми зумовлене своєрідністю самої події як виняткового, унікального досвіду, що виходить за межі буденного людського сприйняття.

Українське мистецтво привертає увагу до національних реалій, художньо відтворюючи події, особливо трагедії в сучасній і постсучасній історії. Художньо відтворюючи явища, які переживає Україна на шляху до нової, постімперської фази у своїй історії, долаючи багатовікову колонізацію національної ментальності, нове покоління українських митців осмислює поняття «свого» і «чужого», центру й периферії, головного і другорядного, індивідуального й соціального, моно- й полікультурного з урахуванням нових моральних і технологічних реалій.

Починаючи з кінця 2013 року, колективний характер суспільних процесів в українському соціумі виявився в тому, що вони спричинили тектонічні зсуви в новітній історії країни. Після Революції гідності правомірно говорити вже про зовсім іншу реальність,

про нове культурне піднесення як волевиявлення народу на президентських і парламентських виборах 2019 року. Слова історика А. Плахоніна свідчать про болісне усвідомлення політичного досвіду Майдану: «Минулі вибори поставили крапку в добі самомилювання, що тривала п'ять років, які ми називали гідністю» (Плахонін, 2019, с. 26).

Авторська концепція Т. Гундорової (2013) щодо транзитної культури дає змогу зрозуміти ситуацію, в якій постала Україна внаслідок Майдану й розпочатої на Донбасі, а згодом уже повномасштабної війни росії проти нашого народу. Тут важливо наголосити на явищі «ресентименту» (франц. *ressentiment* — «обурення, озлобленість»), що сприймається як чинник формування й вияву постколоніальної та посттоталітарної суспільної (суб'єктивної) свідомості. Воно породжує суперечність між усвідомленим почуттям набутої самоповаги та рішучим несприйняттям усього, що становить причину втрат, безсилля, зрештою, меншовартості.

Незважаючи на те що події Майдану мали й трагічні наслідки, зокрема загибель багатьох протестувальників, пам'ять про яких увічнена в суспільній свідомості символом Героїв Небесної Сотні, сповненим не тільки жертвовного, а й героїчного смислу, Майдан став поворотним моментом в історії сучасної України. Його досвід вписується у значно ширший контекст посткомуністичної травми, зокрема в поняття «*trauma studies*», що для більшості дослідників взагалі становить парадигмальну характеристику культури кінця ХХ — початку ХХІ століть. Дослідники уважні до свідчень тих, хто зазнав страждань. Це дає змогу глибше зрозуміти індивідуальні трагедії, з оприлюдненням (індивідуальним, колективним, документальним, художнім) яких розпочинається долання наслідків цього негативного досвіду. Часом він привертає увагу всього світу, особливо тих не західних його частин. Виявляється, що нинішній досвід України (від Майдану до повномасштабної війни) справляє колосальний вплив на світ, виявляючи найбільші загрози людству.

Тиск історичного досвіду й усвідомлення можливості поступу до свободи — це ті полюси напруження, які спонукають до оновлення української нації. Як зазначає культуролог і політолог Тарас Возняк: «Майдан став вузькою шпариною, крізь яку ми можемо зазірнути у майбутнє» (Возняк, 2014, с. 90).

Саме ці полюси поєднали в часі й просторі дві особистості, двох талановитих митців — Василя Сліпака, відомого оперного співака, Героя України, учасника Революції гідності та бойових

дій на Сході України, загиблого від кулі снайпера, і Леоніда Кантера, режисера фільму про нього. Назва фільму «Міф» символічно відсилає до образу Мефістофеля, виконуваного співаком. Він мав однойменний позивний. Режисер відмовився від міфотворчості, натомість осмислює природу жертв і воєн загалом. Це філософська, глибоко гуманістична розповідь про надзвичайну особистість, митця, який успішно виступав у Парижі, але не зміг не приєднатися до боротьби свого народу й пішов добровольцем на фронт. Тому, зазначав Л. Кантер, не переказати історію Василя Сліпака, який прожив коротке, але яскраве життя, було б злочином. Фільм «Міф» розпочинається і завершується тим, що паризькі школярі слухають, як учитель читає казку «Джельсоміно в Країні Брехунів» Джанні Родарі, в якій хлопчик Джельсоміно, головний герой, своїм чарівним голосом здолав зло і допоміг перемогти щирості та щастю. Василь Сліпак загинув, але його голос продовжує звучати, його чують, у нього вслухаються.

Уже під час російсько-української війни студенти-першокурсники факультету журналістики Київського національного університету культури і мистецтв долучилися до всенародної ініціативи — заповнити розміщену в центрі майдану Незалежності символічну Книгу пам'яті — «Книгу в коробці». Автори ініціативи закликають заповнювати її історіями про близьких людей, полеглих у цій війні, позначивши на окремому жовто-синьому прапорцеві ім'я загиблого Героя. Ця акція набирає розголосу, а книгу наповнюють усе нові й нові історії-розповіді. Так втілюються задум і мета — зберегти пам'ять про кожного загиблого в цій трагедії. Микола Тимошик, професор, викладач журналістики, переконаний, що Книгу варто назвати так: «Герої не вмирають — якщо їх пам'ятають!». Він справедливо вбачає в ній обриси унікального багатотомника, на кшталт зводу, спогадів, зібраних у кожній області України, про жертв голодоморів, інспірованих сталінським режимом (Тимошик, 2022, с. 21).

Отже, Майдан триває. «Столичний Майдан вчергове виправдав своє право називатися місцем магнетичним, сакральним, знаковим. Тут кожен сантиметр бруківки просякнутий духом, силою, вірою, снагою, одержимістю ніким і нічим Невпокореної Нації», — наголошує Микола Тимошик (2022). Така промовиста акція — створення мартирологу полеглих Героїв війни — прокладає важливий місток від минулого до майбутнього в культурній пам'яті нашого народу: «Вистояли на Майдані — переможемо у війні!». Це

надзвичайно важлива тема не тільки для нас, для української держави, а й для всього людства, адже сучасна Україна стала тригером зміни парадигми буття в усьому світі.

Услуховуватись у свій історичний досвід необхідно для того, щоб комплексно осмислити його, зокрема й художньо, адже українське суспільство ще має осмислити свої трагічні втрати, об'єднатися й уникнути нав'язливої реактуалізації переживання, втручання минулого в теперішнє, адже минуле здатне набувати «символічного розширення» й універсалізації, порушуючи сенси та смисли в культурі, передаючись від покоління до покоління. Як свого часу слово «Голокост» (з іврити Shoah — «катастрофа», «лихо») після показу однойменного серіалу на американському телебаченні (1978), так і слова «Майдан», «анексія Криму», «російсько-українська війна» набули своєрідної метафоричності, а також застерігають від загроз на шляху культурного поступу.

У «Сповіді» Блаженного Августина читаємо: «Отже, неправильно казати: “Є три часи: минулий, теперішній і майбутній”; краще вже б казати так: “Є три часи: теперішній минувшини, теперішній теперішності і теперішній майбутності”. Ці три способи є в нашому дусі...» (Августин, 2008, с. 115). Мудрість цих слів криється в тому, що збереження та постійне звернення до історичної пам'яті дають змогу поєднувати минуле, теперішнє та майбутнє в завжди актуальному, «теперішньому» русі духотворення народів, націй, суспільств і держав.

Висновки

Отже, не тільки ми «вдивляємося» в наше минуле й теперішнє заради творення майбутнього, а й увесь світ зважає на наш історичний досвід. Україна творить цілком унікальну модель національного буття. Тому так важливо в «теперішньому теперішньому» і «теперішньому майбутньому» утверджувати ідеали Майдану, власне, продовжувати Майдан уже як справу творення новітньої України. Ці ідеали не втрачають своєї значущості як складники особистого і загальнонародного досвіду, суттєво впливаючи на культуротворчі процеси сучасності. Зіставлення досвіду українського народу зі світовим універсалізує його як такий, що спонукає до взаєморозуміння, можливого тільки за умови здатності чути іншого.

СПИСОК БІБЛЮГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Августин, Св. (2008). *Сповідь* (Ю. Мушак, пер.). Основи.
- Возняк, Т. (2014). Сенс Майдану. В А. Мухарський, *Майдан. (Р)еволюція духу: мистецько-культурологічний проект*. Наш формат.
- Гундорова, Т. (2013). *Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми: статті та есеї*. Грані-Т.
- Дорош, М. (2014, 18 листопада). *Тарас Лютий: Якщо ми не осмислимо радянську епоху, історія далі не рухатиметься*. Детектор медіа. <https://ms.detector.media/tip-intervyu/post/11848/2014-11-18-taras-lyutyu-yakshcho-my-ne-osmyslymo-radyansku-epokhu-istoriya-dali-ne-rukhatymetsya/>
- Плахонін, А. (2019, 27–28 червня). Хто з вас без гріха. *День*, 112–113, 26.
- Тимошик, М. (2022, 13–31 жовтня). Герої не вмирають — якщо їх пам'ятають! *Слово Просвіти*, 36–38, 21–23.
- Caruth, C. (1995). Introduction. In C. Caruth (Ed.), *Trauma: Explorations in Memory* (pp. 3–12). Johns Hopkins University Press.
- Coomaraswamy, A. K. (2011). *Christian and Oriental Philosophy of Art*. Dover Publications.
- Felman, S. (1997). Forms of Judicial Blindness, or the Evidence of What Cannot Be Seen: Traumatic Narratives and Legal Repetitions in the O. J. Simpson Case and in Tolstoy's "The Kreutzer Sonata". *Critical Inquiry*, 23(4), 738–788. <https://doi.org/10.1086/448853>
- Leys, R. (2000). *Trauma: A genealogy*. University of Chicago Press.
- Neal, A. G. (2005). *National Trauma and Collective Memory: Extraordinary Events in the American Experience*. M. E. Sharpe.
- Nora, P. (2002, April 19). L'avènement mondial de la mémoire. *Eurozine*. <https://www.eurozine.com/lavene...L'avènement mondial de la mémoire> — Eurozine/
- Olick, J. (2012). Figurations of memory: A process-relational methodology illustrated on the German case. *Russian Sociological Review*, 11(1), 40–74.

REFERENCES

- Augustine, St. (2008). *Spovid* [Confession] (Iu. Mushak, Trans.). *Osnovy* [in Ukrainian].
- Caruth, C. (1995). Introduction. In C. Caruth (Ed.), *Trauma: Explorations in memory* (pp. 3–12). Johns Hopkins University Press [in English].
- Coomaraswamy, A. K. (2011). *Christian and Oriental Philosophy of Art*. Dover Publications [in English].
- Dorosh, M. (2014, November 18). *Taras Liutyi: Yakshcho my ne osmyslymo radiansku epokhu, istoriia dali ne rukhatymetsia* [Taras Liutyi: If we do not understand the Soviet era, history will not move forward]. *Detektor media*. <https://ms.detector.media/tip-intervyu/post/11848/2014-11-18-taras-lyutyu-yakshcho-my-ne-osmyslymo-radyansku-epokhu-istoriya-dali-ne-rukhatymetsya/> [in Ukrainian].
- Felman, S. (1997). Forms of Judicial Blindness, or the evidence of what cannot be seen: Traumatic narratives and legal repetitions in the O. J. Simpson Case and in Tolstoy's "The Kreutzer Sonata". *Critical Inquiry*, 23(4), 738–788. <https://doi.org/10.1086/448853> [in English].
- Hundorova, T. (2013). *Tranzytna kultura. Symptomy postkolonialnoi travmy: Staty ta esei* [Transit culture. Symptoms of postcolonial trauma: Papers and essays]. *Hrani-T* [in Ukrainian].
- Leys, R. (2000). *Trauma: A genealogy*. University of Chicago Press [in English].

-
- Neal, A. G. (2005). *National Trauma and Collective Memory: Extraordinary events in the American Experience*. M. E. Sharpe [in English].
- Nora, P. (2002, April 019). L'avènement mondial de la mémoire [Reasons for the current upsurge in memory]. *Eurozine*. <https://www.eurozine.com › lavene...L'avènement mondial de la mémoire — Eurozine/> [in French].
- Olick, J. (2012). Figurations of memory: A process-relational methodology illustrated on the German case. *Russian Sociological Review*, 11(1), 40–74 [in English].
- Plakhonin, A. (2019, June 27–28). Khto z vas bez hrikha [Which of you is without sin]. *Den*, 112–113, 26 [in Ukrainian].
- Тимошук, М. (2022, October 13–31). Heroi ne vmyraiut — yakshcho yikh pamiataiut! [Heroes do not die — if they are remembered!]. *Slovo Prosvity*, 36–38, 21–23 [in Ukrainian].
- Vozniak, T. (2014). Sens Maidanu [The meaning of the Maidan]. In A. Mukharskyi, *Maidan. (R)evoliutsiia dukhu: Mystetsko-kulturolohichniy proekt* [Maidan. (R)evolution of the spirit: An artistic and cultural project]. Nash format [in Ukrainian].